

Markó Béla

AZ ILLÚZIÓK
FÖLÖTTÉBB
SZÜKSÉGES
VOLTÁRÓL

Mi kell az irodalmi vagy művészeti újdonsághoz? Mondhatnék mindenféle közhelyet: tehetség, vízió, munka, talán még szerencse is. De a válasz sokkal egyszerűbb: illúzió. Ne tessék meglepődni, az igazi változáshoz illúzióra van szükség. Akárcsak a többé-kevésbé tartalmas élethez egyébként. Az időből, a körülményekből, a saját sorsunkból való kilépés illúziója kell ahhoz, hogy legalább egy pillanatra más pályára állítsuk a jövőt, amely aztán úgymint visszazökken a régi kerékvágásba, de addigra már kiderülhetett mindenki számára, hogy volt, van és lesz alternatíva. Ehhez viszont, ismétlem, ki kell lépni az időből. Például úgy, ahogy valamivel több mint negyven esztendővel ezelőtt antológiánk, az *Ötödik Évszak* már címében is jelezte: az időn kívül is van idő, a négy évszakon túl is van évszak. Pontosabban: lehetne, ha hagynák. 1989 előtt három antológiának is egyik (*Varázslataink*, *Ötödik Évszak*) vagy éppenséggel egyedüli (*Alapművelet*) szerkesztője voltam. 1973-ban a kolozsvári Gaál Gábor Irodalmi Körben szóba került, hogy az előző generáció bemutatkozásának mintájára (*Vitorla-ének*) ki kellene adni az akkori fiatal költőnemzedék antológiáját. Jancsik Pálnak, a Dacia Könyvkiadó szerkesztőjének biztatására neki is láttunk nagy lendülettel, ebből lett a *Varázslataink*, amely végül már csak félig-meddig volt a miénk, mert a cenzúra többször is beleszólt, hogy mit kell kivenni, sőt, hogy mit kellene betenni még. Így aztán a végső forma már nem olyan volt, amilyennek mi szerettük volna. Jancsik Pál véglegesítette, de így is máig kiemelkedő gyűjteménye egy egész generációnak. Hogyan is működött a cenzúra? Hát igen, mi sem jellemzőbb erre, mint az antológia címe. Ugyanis a címadó hosszabb verset, a *Varázslatainkat* én írtam, de az utolsó pillanatban a

cenzor kivette, viszont a borító már ki volt nyomva, az ívek nagy része is, és így maradt ez a cím. Volt még versem az antológiában, de arra voltam természetesen a legbüszkébb, ami nem volt benne. Azóta is el-elmesélem ezt a történetet. (Neve is volt az akkori kolozsvári cenzornak, de ki emlékszik rá? Azóta már valószínűleg rég átigazolt szélsőbalról szélsőjobbra.)

Különös, hogy az évszakokról szólt ez a kicenzúrázott vers is, a valóságos idő behelyettesítéséről. Íme, a befejezése: „Én nem tudom, / milyen évszak ez: / házunk előtt már napok óta / vonulnak délre a virágok, / s az égről hullnak, egyre hullnak / a madárvijjogások.” Igen, az egyirányú időt próbáltuk eltéríteni újra meg újra. Rálapozok akkori verseimre, és már-már rögeszmésen vissza-visszatér az illúzió, hogy meg lehet állítani valami módon az évszakok körforgását, legelső verseskötetem legelső verse is erről szól tulajdonképpen. 1976-ban a Szilágyi Domokos halálára írt versem címe is: *Ismeretlen évszak*. Az *Ötödik Évszak* címét nem én találtam ki – vagy igen? –, de a szerkesztők közül bármelyikünknek is jutott eszébe, Gálfalvi Györgynek, Nemess Lászlónak vagy nekem, ez a cím mindenképpen folytatása volt egy azelőtt két évvel szétfoszlott illúzióknak, hiszen az egykori *Termés* folyóirat mintájára *Tavasza*, *Nyár*, *Ősz*, *Tél* címmel kiadtunk négy füzetet 1978-ban, a *Varázslataink* nemzedékét kiegészítve a valamivel később indulókkal, de a negyedik füzet már nem külön, hanem csak az *Igaz Szóba* beköltve jelenhetett meg. Volt egy illúzió, elmúlt, aztán lett egy másik hamarosan: az *Ötödik Évszak* című vaskos antológia 1980 végén.

Mennyire jellemző ezeknek a kezdeményezéseknek a története egytől egyig: mintha arra figyelmeztetnének, maradj meg naivnak, és akkor talán ép ésszel túléled a diktatúrát. Ép ésszel és ép erkölccsel is remélhetőleg. Ki értheti ma már azt az abszurd szándékot, hogy lapot akartunk indítani a lapban, a lapnál, a lapon kívül? Elsősorban mi ketten Gálfalvi Györggyel. Miközben egy fontos folyóirat, az *Igaz Szó* szerkesztői voltunk, és utólag szinte nevetségesnek tűnik az az illúzió is, hogy ahelyett, ami csak részben volt a miénk, szerkeszthettünk volna olyan folyóiratot, amely akár egy rövid időre is kibújhat a pártállami ellenőrzés alól, vagyis átléphet egy másik időbe.

Nos, ez a csoda, állítom, mégis megtörtént, bár nyilván csak egy pillanatra: ha ma valaki végiglapozza az *Ötödik Évszakot*, nyomát sem leli annak a kompromisszumnak, amely az *Igaz Szó*ban lépten-nyomon fellelhető. Csakhogy akkor is tudtuk, mindez csupán a szabadság illúziója, és nem a szabadság maga. (Már az is nehezen értelmezhető utólag, hogy néhány hónap múlva magában az *Igaz Szó*ban jelent meg egy összeállítás, amelyben neves kritikusok vagy idősebb írók mondanak jót is, de rosszat is az *Ötödik*

Évszokról. Már nem tudom, talán „felsőbb utasításra” kellett a visszhangos elismerés mellett némi ejnye-bejnyét vagy lesajnáló vállveregetést is közölni éppen az *Igaz Szóban*, vagy csak a főszerkesztő szimatolt veszélyt valahonnan. Összességében ez a kritikai összeállítás is pozitív volt egyébként, és a mű is maradandónak bizonyult, mintegy a hivatalos irodalom- és művészetpolitika kézfogható alternatívájaként, bár valószínűleg kevesen emlékeznek ma az *Ötödik Évszakra*, holott a korszak erdélyi magyar irodalmának legmodernebb – avagy: posztmodern – irányát mutatta. Az irodalomban is, de talán még egyértelműbben képzőművészeti mellékletében, amelyet az akkoriban létrejött MAMŰ, vagyis a Marosvásárhelyi Műhely szellemi vezetője, Elekes Károly szerkesztett, Kuti Mártával, az antológia műszaki szerkesztőjével együtt. Persze, amint az ezzel kapcsolatos levelezésből is kiderül, mindannyian részt vettünk a képanyag összegyűjtésében is.

Van úgy, hogy a történelem – ne túlozzunk: az irodalom- vagy művészettörténet – csak egyetlen pillanatra világít meg egy másik utat. És van úgy is, hogy tartósan el lehet indulni azon a másik úton, miközben nem a múltat, hanem a jövőt figyeljük folyamatosan. Úgymond: a lábunk elé nézünk. Ilyen fordulat volt az is, amikor 1989 végén az *Igaz Szóból Látó* lett. Sajnos, nem nagyon figyeltünk arra, ami mögöttünk maradt, és így szóródott szét az *Igaz Szó* archívumának egy része is. A másik része viszont legalább megmaradt valahol a pincében, míg aztán évtizedek múltán Szabó Róbert Csaba nekifogott megszerezni ezeket a dokumentumokat. Nagyjából fél-száz másolatot talált az *Ötödik Évszak* szervezésekor szétküldött szerkesztői levelekből, és amikor kezembe vettem ezt a paksamétát (már csak afféle szófordulat ez is: paksaméta, hiszen e-mailben küldte el nekem az anyagot), újfent meggyőződhettem, hogy éppen a jövő kedvéért nem kellett volna felejteni a múltat.

Hány meg hány tanulság! A pincéből előkerült levelek többségét egyébként én írtam, aztán Gálfalvi György, és van néhány levél Nemess Lászlótól is. Ebben az ügyben is, mint még annyi mindenben, mi ketten Gálfalvival egy húron pendültünk, két egymástól sokban különböző szerkesztő, akik mégis minden lényeges kérdésben egy véleményen voltunk, vagy képesek voltunk egy véleményre jutni az „ügy” érdekében. Már ez is tanulságos. Meg aztán szinte hihetetlen ma már, hogy egy hónap alatt akartuk begyűjteni a kéziratokat, ami végül sikerült is. Olyan korban, amikor sem mobiltelefon nem volt, sem internetes kommunikáció, csak a postára számíthattunk. Olvasom, ahogy ötször, tízszer, tizenötször is leírom ugyanazokat a kliséket mindenkinek, mint ahogy Gálfalvi György is a maga szófordulatait, de az-

tán egy-egy félmondat mindent elárul arról, hogy mit gondolunk valójában. Lelkesítő remény és józanító kétely, gyakran egyszerre, ugyanabban a levélben: „Azt ígérték, hogy jövőben már kettőt vagy hármat is kiadhatnánk, 250–300 oldalon. Ez mind nagyon szép, kíváncsi vagyok, hogy mi lesz belőle” – írom Szócs Gézának. (Hát nem lett semmi belőle persze, nem folytathattuk ezt sem, ahhoz túl jól sikerült az *Ötödik Évszak*.) Meg aztán a fiatal szerkesztő és fiatal szerző közti viszonyról is mennyi mindent meg lehet tudni ezekből a rövid levelekből. Jól látszik, kivel voltam olyan viszonyban, hogy megengedtem magamnak nemcsak a kritikát, hanem a tanácsot is. „(...) jól megy neked ez a stílus, ne hagyj kisiklani a kezedből” – mondom Gagy Józsefnek. Akkor nem volt az, ma talán fontoskodónak tűnhet, ahogyan a frissen érettségizett Kovács András Ferencet biztattam: „Verseidnek örültem, határozottan fejlődte, amióta nem találkoztunk. Egyszer majd előszóban elmondom az észrevételeimet (ha érdekel), most csak kutyafutásban írok, mert rengeteg a dolgom.” (A köz- és magánéleti dilemmái elől sűrű – és felbecsülhetetlenül hasznos – levelezésbe menekülő Székely Jánostól, de a vele ellentétben mindig nyugtalan, mindig szervezkedő Gálfalvi Györgytől is azt tanultam, hogy a szerkesztőnek nem elég igent vagy nemet mondania, hanem meg is kell indokolnia a véleményét. És el kell mondania nemcsak a jót, hanem a rosszat is.) Itt-ott utalás a cenzúrára: „nem lehetett”, írom Kozma Szilárdnak, és akkor teljesen világos volt, mire gondolok, ma nem biztos, hogy érthető. Az igazán baráti viszony pedig olyan volt annak idején, amilyennek a Visky Andrásnak küldött levélből is kitűnik: őszinte kritika („néha szigorúbb is lehetnél magadhoz”), de elismerés is („Ez a hosszú vers viszont komoly találat”).

Bizony, akkoriban – a hatalommal szembeni szolidaritás természetes kíváncsánál is – a kifogásainkat is el mertük mondani egymásnak. Igaz, a szerkesztő, ha tisztességes volt, nem is nagyon tehetett mást, elvégre indokolnia kellett, mit miért fogad el vagy utasít vissza. Kivéve, amikor nem rajta múlt a visszautasítás. Egyoldalúságában is izgalmas ez a levelezés, mert tele van sejtetéssel. Az ügymenet egyébként az volt, hogy kézzel írt leveleinket a gépirónő leírta, indigóval másolatot is készített róla, az első példányt aláírtuk, és azt postázták, a másolat megmaradt a szerkesztőségben. Viszont sokszor az igazán fontos – és kényes – üzeneteket utóiratként kézzel írtuk hozzá a levélhez, és így postáztuk. Ezeknek az utóiratoknak nyilván nem maradt nyomuk a szerkesztőségben, de mint utólag kiderült, maradt máshol, hiszen a rendszer olajozottan működött, a titkosszolgák szorgalmasan végezték a dolgukat. Nem a bombakészítés receptjéről leveleztünk, ám

őket a versírás receptje is érdekelte, idézített mondatokat kerestek mindennütt. Az ügyvitelre visszatérve: a szerzők nekünk címzett leveleiről sem maradt másolat, legalábbis a szerkesztőségben nem. Ezek egyenesen hozzánk kerültek, csak mi őriztük meg, ha egyáltalán megőriztük. És persze a korabeli „hackerek”, akikről az imént beszéltem.

A lényeg: ahogy ezt a „paksamétát” nézegetem, rá kell jönnöm, hogy a részben is ott van az egész. Ezekben a levelekben is ott van egy antológia története. Egy olyan antológiáé, amely egy rövid irodalomtörténeti pillanattig megmutatta, hogy amit például a vajdasági *Új Symposion* szerkesztői alkottak számról számra, évről évre, az más körülmények között nálunk is lehetséges lett volna. Az *Ötödik Évszak* valóban kilépés volt az időből, de nem a semmibe, hanem egy másik, csak egy évtized múltán elkövetkező évszakba, amely utólag talán szintén illúzióknak minősül majd, de minden adiginál tartósabb illúzió mégis. Nálam még most is tart.

HOGYAN SZÜLETETT AZ ÖTÖDIK ÉVSZAK?

SZERKESZTŐI LEVELEK 1980-BÓL

Levelek forrása: *Az Igaz Szó* szerkesztőségi levelek dossziéja, 1980.

Marosvásárhely, 1980. augusztus 27.

Cselényi Bélának, Kolozsvár

Kedves Béla!

Úgy néz ki, hogy folytatni tudjuk régi – és akkoriban sok reménnyel kecsgetető – vállalkozásunkat, az *Igaz Szó* mellékletét, ha nem is a régi formában, hanem évkönyvként, illetve antológiaként. Legelső antológiánkat szeptember 25-ig nyomdába kell adnunk. Arra kérlek, hogy sürgősen küldj néhányat – minél többet – új verseidből, hogy legyen miből válogatnunk. Természetesen eddig meg nem jelent szövegekről van szó. Mellékelj hozzá rövid életrajzot és fényképet (kb. 6 x 4-est). A szokásos bemutatkozást (ki tudja, hányadszor?) most is megejtjük. Mindezt legkésőbb szeptember 20-ig meg kellene kapnom.